

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.10>

Лека Ю.В.

*аспірант кафедри політики боротьби зі злочинністю і кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

МОТИВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ПОМ'ЯКШУЄ ЧИ ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ

Постановка проблеми. Мотив кримінального правопорушення не вичерпує свого впливу на стадії кваліфікації. Значення мотиву в процесі призначення покарання є досить вагомим і дозволяє суду обрати справедливий вид і розмір покарання, що є об'єктивним, справедливим і неупередженим. Призначення покарання згідно із чинним кримінальним законодавством здійснюється відповідно до загальних засад, які встановлюють певні правила й межі призначення покарання та забезпечують утілення основних принципів покарання. Мотив кримінального правопорушення як обставина, що пом'якшує чи обтяжує покарання, має тісний зв'язок із третьою засадою призначення покарання. Кримінальний кодекс визначає мотив кримінального правопорушення лише як обставину, що обтяжує покарання, що, на нашу думку, не є повністю виправданим. Крім того, прослідковуються певні термінологічні розбіжності в обставинах, що обтяжують покарання, де є мотив. Це є наслідком неоднакового їх розуміння слідчими й судовими органами під час призначення покарання. Розв'язання вказаних проблем допоможе судовим органам повною мірою враховувати мотив кримінального правопорушення як обставину, що пом'якшує чи обтяжує покарання, і забезпечити принцип індивідуалізації та диференціації покарання.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Надоктринальному рівні питання щодо впливу мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання зустрічається лише в поодиноких працях вітчизняних і сучасних

науковців. Можна відзначити праці В.В. Полтавець, А.С. Макаренка, Р.Ш. Бабанли, які присвячені вивченню проблематики інституту призначення покарання. Особливої уваги заслуговують роботи вчених, які торкаються питання впливу мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання (Б.С. Волков, А.П. Музюкин, А.В. Савченко, О.О. Дудоров та інші). Також не варто оминати увагою комплексу монографію І.М. Федорчука «Обставини, що обтяжують покарання за кримінальним правом України», в якій подано комплексне дослідження обставин, що обтяжують покарання за чинним кримінальним законодавством.

Формулювання завдання дослідження. Стаття має метою дослідити значення мотиву кримінального правопорушення як обставини, що пом'якшує чи обтяжує покарання, і його вплив на призначення покарання.

Виклад основного матеріалу. Важливість урахування мотивів під час призначення покарання підтверджується нормами перших законів про кримінальну відповідальність часів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Зокрема, норми Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік, а також Кримінального Кодексу (далі – КК) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1927 р. вказували на мотив вчиненого кримінального правопорушення як на одну з ознак, необхідних для врахування судами під час призначення міри покарання [9; 3]. Натепер важливість урахування мотиву під час призначення покарання підтверджу-

ється п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання», відповідно до якого, «визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також з особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо)» [10]. Мотив кримінального правопорушення забезпечує виконання принципу індивідуалізації покарання, який найширше проявляється в урахуванні особистості підсудного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Дотримуємось думки, що обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, а також ті, що характеризують особу винного, взаємодоповнюючі й не повинні розглядатися судом окремо, а лише в сукупності. Але врахування лише обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, без інших характеристик винного матиме наслідком недотримання принципу індивідуалізації під час призначення покарання. Обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, зазначені в третій засаді призначення покарання. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, визначені законодавцем у ст. 66 і ст. 67 відповідно. Крім цього, питанню обставин, що пом'якшують покарання, присвячені ст. 69 (призначення м'якшого покарання, ніж передбачено законом) і ст. 69-1 (призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання) [8]. Багато науковців висловлюють власну позицію щодо ролі й значення обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, серед загальних засад призначення покарання. Зокрема, на думку Б.С. Волкова й П.С. Малкова, «кожна з обставин, котра допомагає суду правильно оцінити суспільну небезпечність вчиненого діяння: ступінь вираження ознак злочину в

події, активність злочинної поведінки й роль підсудного в злочинному діянні, ступінь реалізації злочинного наміру тощо, – повинна бути врахованою судом під час винесення обвинувального вироку незалежно від того, з позитивної чи негативної сторони вона відбиває таку небезпеку» [4, с. 44]. О.В. Татарінова й О.О. Дудоров вбачають вплив обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, на межі суддівського розсуду [1, с. 205]. Уважаємо, що вказані обставини насамперед покликані сприяти реалізації принципу індивідуалізації та диференціації кримінального покарання, що є їх основним завданням.

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, можуть бути класифіковані й згруповані відповідно до різних критеріїв. На нашу думку, найкращим є поділ вказаних обставин на три основні групи:

1) ті, які пов'язані із суспільною небезпечністю вчиненого кримінального правопорушення;

2) ті, які пов'язані з особою, що вчинила кримінальне правопорушення;

3) ті, які одночасно пов'язані й із вчиненим кримінальним правопорушенням, і з особою, що вчинила кримінальне правопорушення.

Відповідно до чинного Кримінального Кодексу мотив кримінального правопорушення віднесений лише до обставин, що обтяжують покарання (ст. 67 КК України). Натомість перелік пом'якшуючих обставин відповідно до ч. 2 ст. 66 не вичерпний: «Під час призначення покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті» [2]. Відповідно, припускаємо випадки, коли мотив кримінального правопорушення може виступати як обставина, що пом'якшує покарання (наприклад, вчинення крадіжки з потреби голоду сім'ї, актуалізація якої за відсутності матеріальної складової частини породжує відповідний мотив). Усі такі обставини в конкретний момент є тими чинниками, які породжують відповідний мотив, що надалі знаходить свою реалізацію у вчиненні

протиправного діяння. Тому під час вивчення наявності кожної з таких обставин у конкретній справі органам слідства й суду необхідно також брати до уваги й мотиви, які пов'язані з кожною з вищеперелічених обставин.

У кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн мотив безпосередньо вказаний законодавцем у переліку обставин, що пом'якшують покарання, а також як кваліфікуюча привілейована ознака окремих складів злочину (КК Російської Федерації, КК Швейцарії) [11; 12]. Закріплення мотивів як обставин, що пом'якшують покарання, в ст. 66 КК України, на нашу думку, недоцільне, адже їх різноманітність настільки велика, що виділяти певні мотиви як такі, що пом'якшуватимуть покарання, тим самим ігноруючи наявність і можливість урахування інших, зумовить неповне дослідження мотивів у ході слідства й судового розгляду. Натепер відсутні єдині правила віднесення судом тих чи інших обставин до таких, що пом'якшують покарання. Це підвищує роль суддівського розсуду й створює умови для винесення суддями вироків, що засновані на суб'єктивному ставленні до конкретних обставин справи. Тому насамперед треба виробити єдину систему дослідження обставин справи та їх віднесення до таких, що пом'якшують покарання. Узагальнений аналіз судової практики свідчить про те, що в судових вироків обставини, які пом'якшують покарання та не вказані в ст. 66 КК України, зустрічаються значно частіше, ніж ті, перелік яких міститься в Кримінальному кодексі (приблизно в співвідношенні 5:1). На жаль, існування мотиву як обставини, що пом'якшує покарання, має виключно теоретичний характер і практично не зустрічається в судових вироків.

На відміну від переліку обставин, що пом'якшують покарання, перелік обставин, що обтяжують покарання, в ст. 67 КК України вичерпний, а це унеможливує врахування судом інших обставин, які не вказані в переліку. Роль і значення обставин, які обтяжують покарання, безпосередньо впливає з назви: їх

наявність у конкретній справі зобов'язує суд призначити особі, що вчинила кримінальне правопорушення, суворіше покарання. Однак це не єдине призначення вказаних обставин, оскільки вони є складовою частиною загальних засад призначення покарання, забезпечують принципи індивідуалізації та справедливості покарання та повинні всебічно досліджуватись і враховуватись судом під час формування санкції за вчинене особою кримінальне правопорушення. Попри існування різних дискусій серед науковців щодо доцільності вичерпного характеру переліку обставин, які пом'якшують покарання, слід зазначити, що вичерпний характер їх переліку відповідатиме принципам кримінального права, проте він потребує подальшого дослідження та доопрацювання.

Мотив кримінального правопорушення як обставина, що обтяжує покарання, зазначений у п. 3 ст. 67 КК України: вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності [2]. Хоча зі змісту деяких обставин, що визначені в ст. 67 КК України, виявляється зрозумілим, що йдеться також про мотиви: мотив помсти під час вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. 4 ст. 67 КК України); садистські мотиви під час вчинення кримінального правопорушення з особливою жорстокістю (п. 10 ст. 67 КК України). Натомість законодавство зарубіжних країн містить більш розширений перелік обставин, що обтяжують покарання, саме в питаннях, що стосуються мотивів (мотив помсти – КК Російської Федерації; хуліганські й корисливі мотиви – КК Латвійської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Білорусь тощо). Окрім цього, в чинному Кримінальному кодексі спостерігається певна термінологічна неоднозначність під час конструювання обставин, які обтяжують покарання, неприпустима для законодавства про кримінальну відповідальність. До прикладу,

обставина, що обтяжує кримінальну відповідальність відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, викладена в редакції: «вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності». Попри це, кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою багатьох статей КК України (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 1 і ч. 3 ст. 300 КК) є вчинення кримінального правопорушення з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. Важко розмежувати поняття «ворожнеча» чи «розбрат» від поняття «нетерпимість», тлумачення яких у кримінальному законодавстві відсутні. Використання законодавцем терміну «на ґрунті» тотожне з терміном «із мотивів», що підтверджується великою кількістю наукових праць і судовою практикою. Тому задля уникнення будь-яких техніко-юридичних розбіжностей пропонуємо замінити термін «на ґрунті» терміном «із мотивів» у редакції п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України. Розширеного тлумачення потребує й «мотив статевої приналежності», оскільки в контексті його існування йдеться саме про «гендерну приналежність», яка вже довгий час закріплюється на законодавчому рівні України в нормативно-правових актах різного рівня.

Згідно із ч. 2 ст. 67 КК України «суд має право залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у п. п. 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12, такою, що обтяжує покарання, вказавши мотиви свого рішення у вирок» [2]. Виходячи із цього, суд може не врахувати п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України як обставину, що обтяжує покарання, якщо у вирок наведені мотиви такого рішення. Погоджуємось із думкою Д.І. Масол про важливість зв'язку між характером кримінального правопорушення та мотивами расової, національної чи релігійної ворожнечі чи розбрату або мотивами статевої при-

належності. Наприклад, суд зобов'язаний урахувати мотиви расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату як обставину, що обтяжує покарання, у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 183 КК України. Проте навіть якщо кримінальне правопорушення, вчинене з вищевказаних мотивів, безпосередньо не пов'язане з порушенням особистих, громадянських чи майнових прав людини, суд може розглянути питання про можливість неврахування цієї обставини як такої, що обтяжує покарання (особа вчинила опір працівнику правоохоронного органу через зневажливе ставлення до нації, представником якої є останній). Оскільки сам характер посягання (з огляду на його об'єкт – публічне управління) фактично не має зв'язку з мотивами, що спонукали особу до його вчинення, суд у такому випадку може не визнати наявний мотив як такий, що обтяжує покарання, за п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України [5].

Вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку як обставина, що обтяжує покарання (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України), також певним чином пов'язана з мотивом. Йдеться про мотив помсти за таку діяльність незалежно від часу, що пройшов із моменту виконання потерпілим обов'язків до вчинення винним кримінального правопорушення. Тому в разі призначення покарання судом повинен бути досліджений і виявлений мотив помсти, що був під час вчинення посягання. М.І. Мельник і М.І. Хавронюк зазначають, що, коли кримінальне правопорушення спрямоване проти родичів чи близьких осіб потерпілого з огляду на виконання ним службового чи громадського обов'язку, це також є обставиною, що обтяжує покарання, хоча в п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України про це не зазначається [7, с. 167]. Натомість С.С. Яценко стверджує протилежне: «Зі змісту п. 4 ч. 1 ст. 67 прямо випливає, що зазначена в ньому обставина може бути лише тоді, коли потерпілою від злочину є лише особа,

яка виконує, буде виконувати чи вже виконала свій службовий або громадський обов'язок. Тому вчинення злочину щодо інших осіб, зокрема близьких родичів такої особи, не можна розглядати як обставину, що обтяжує покарання» [6, с. 138]. Уважаємо, що близькі родичі потерпілого також потребують належного кримінально-правового захисту з боку держави й закону у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку, а тому повинні бути включені до переліку потерпілих відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України.

Слід зауважити на вагомому значенні мотивів кримінального правопорушення й під час застосування ст. ст. 69 і 69-1 КК України, що передбачають призначення м'якшого покарання, ніж передбачене законом, а також призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання [2]. Правильне розв'язання такого питання неможливе без урахування та встановлення мотивів суспільно-небезпечного

діяння та їх співвідношення з індивідуальними особливостями особи.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що мотив кримінального правопорушення є важливим елементом під час призначення покарання, оскільки має вплив на визначення ступеня тяжкості кримінального правопорушення, встановлення даних про особу винного, а також виступає як обставини, що можуть пом'якшувати чи обтяжувати покарання. Урахування мотиву кримінального правопорушення як обставини, що пом'якшує чи обтяжує покарання, забезпечить виконання принципів диференціації та індивідуалізації покарання. Натомість необхідно вдосконалити кримінальне законодавство в питанні термінологічної єдності понять, які стосуються мотивів кримінального правопорушення, а також розтлумачити поняття окремих мотивів, що дозволить судам мати однакове розуміння в разі застосування мотиву як обставини, що пом'якшує чи обтяжує покарання.

Анотація

У статті обґрунтовується необхідність дослідження мотиву кримінального правопорушення як пом'якшуючої чи обтяжуючої обставини в контексті чинного кримінального законодавства України. Було проаналізовано велику кількість наукових праць зарубіжних і сучасних українських науковців про місце пом'якшуючих та обтяжуючих обставин серед загальних принципів призначення покарання. Урахування мотиву кримінального правопорушення під час призначення покарання є необхідним і важливим процесом для виконання мети покарання, визначеної кримінальним законодавством. Обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання – це певні чинники, що породжують той чи інший мотив, який згодом знаходить своє здійснення у вчиненні кримінального правопорушення. Тому під час розгляду кримінальних справ суди повинні враховувати мотив кримінального правопорушення, який безпосередньо впливає на визначення ступеня тяжкості кримінального правопорушення, є вагомим критерієм, що характеризує особу винного, і водночас виступає обставиною, що може пом'якшувати чи обтяжувати покарання. Проаналізовано статті Загальної частини Кримінального кодексу, де визначається перелік обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Визначено роль і значення обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність у контексті загальних принципів призначення покарання. У статті також досліджується класифікація обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, з урахуванням досвіду зарубіжних країн і місце мотиву кримінального правопорушення серед різних класифікаційних груп. Визначається ступінь впливу мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання як пом'якшуючої чи обтяжуючої обставини. Внесені пропозиції щодо усунення прогалин і недоліків, які існують у кримі-

нальному законодавстві в частині зазначення мотиву кримінального правопорушення як пом'якшуючої чи обтяжуючої обставини.

Ключові слова: обставини, що пом'якшують покарання, обставини, що обтяжують покарання, мотив кримінального правопорушення, індивідуалізація та диференціація покарання.

Leka Yu.V. Motive of criminal offense as a circumstance that mitigates or aggravates punishment

Summary

The article substantiates the need to study the motive of a criminal offense as a mitigating or aggravating circumstance in the context of the current criminal legislation of Ukraine. A large number of scientific works of foreign and modern Ukrainian scientists on the place of mitigating and aggravating circumstances among the general principles of sentencing were analyzed. Taking into account the motive of the criminal offense in sentencing is a necessary and important process for fulfilling the purpose of punishment determined by criminal law. Mitigating or aggravating circumstances are certain factors that give rise to one or another motive, which later finds its fulfillment in the commission of a criminal offense. Therefore, when considering criminal cases, courts must take into account the motive of the criminal offense, which directly affects the determination of the severity of the criminal offense, is an important criterion that characterizes the perpetrator and at the same time acts as a mitigating or aggravating circumstance. The articles of the General Part of the Criminal Code are analyzed, which determine the list of mitigating and aggravating circumstances. The role and significance of mitigating or aggravating circumstances in the context of general sentencing principles are defined. The article also examines the classification of mitigating or aggravating circumstances, taking into account the experience of foreign countries and the place of the motive for a criminal offense among different classification groups. The degree of influence of the motive of the criminal offense on the imposition of punishment as a mitigating or aggravating circumstance is determined. Proposals have been made to eliminate the gaps and shortcomings that exist in the criminal law in terms of indicating the motive of the criminal offense as a mitigating or aggravating circumstance.

Key words: mitigating circumstances, aggravating circumstances, motive criminal offense, individualization and differentiation of punishment.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О.О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 204–211.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 06 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. Офіційний текст зі змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ : Держполітвидав УРСР, 1950. 168 с. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099>.
4. Личность преступника и применение наказания / Б.С. Волков, В.П. Малков, Б.В. Сидоров, Ф.Р. Сундуков и др. ; Науч. ред. : Б.С. Волков, В.П. Малков. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. 216 с.
5. Масол Д.І. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на призначення покарання засудженому. *Європейські перспективи*. 2014. № 6. С. 127–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_6_21.

6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : А.С.К., 2005. 848 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/819>.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с. URL: https://dakor.kiev.ua/wp-content/uploads/НПК-КК_Хавронюк_11_sayt.pdf.
8. Ющик О.І. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 27 (3). С. 85–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%283%29_22.
9. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 г. *СУ СССР*. 1924. № 24. Ст. 205.
10. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму ВСУ № 7 від 24 жовтня 2003 р. / Верховний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.
11. Уголовный кодекс России. 1996. *Консультант Плюс* : веб-сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.
12. Уголовный кодекс Швейцарии. 1997. URL: <https://www.twirpx.com/file/239667/>.